

Biblioteka
NASLIJEĐE

TIM *press*

Biblioteka

NASLIJEDE

Robert Jay Lifton

Liječnici nacisti

Medicinsko ubijanje i psihologija genocida

1. svezak

Naslov izvornika

THE NAZI DOCTORS

Medical Killing and the Psychology of Genocide

Copyright © 1986, 2000 by Robert Jay Lifton

First published in the United States by Basic Books,

A member of Perseus Books Group

Prvo izdanje u SAD-u: Basic Books,

član Perseus Books Group

© za hrvatsko izdanje:

TIM press, Zagreb

Tel.: 01 611 97 13; Faks: 01 611 97 14;

E-mail: tim.press@tim-press.hr

www.tim-press.hr

Sva prava pridržana

ISBN 978-953-7177-94-2 (1. svezak)

ISBN 978-953-7177-96-6 (cjelina)

Robert Jay Lifton

LIJEČNICI NACISTI

Medicinsko ubijanje i
psihologija genocida

1. svezak

S engleskoga preveli

Hana Dvornik
i
Srđan Dvornik

Zagreb, 2015.

Žrtvama nacista.

Onima koji su preživjeli.

*I onima koji se i dalje bore
protiv sila masovnog ubojstva i genocida.*

Sadržaj

PREDGOVOR IZDANJU IZ 2000.	7
PREDGOVOR	11
Uvod: "Ovaj svijet nije ovaj svijet"	17

PRVI DIO "ŽIVOT NEVRIJEDAN ŽIVLJENJA": GENETSKO LIJEČENJE

Uvod u Prvi dio	37
1. Sterilizacija i nacistička biomedicinska vizija	39
2. "Eutanazija": izravno medicinsko ubijanje	65
3. Otpor izravnom medicinskom ubijanju	103
4. "Divlja eutanazija": liječnici preuzimaju	121
5. Sudionici	129
6. Donošenje "eutanazije" u logore: Posebni tretman 14f13	165

DRUGI DIO AUSCHWITZ: RASNO LIJEČENJE

Uvod u Drugi dio	179
7. Ustanova Auschwitz	185
8. Razvrstavanja na rampi	197
9. Odabiri u logoru	215
10. Privikavanje na ubijanje	229
11. Liječnici logoraši: agonija odabira	253
12. Liječnici logoraši: borbe za liječenje	267
13. Liječnici logoraši: kolaboracija s liječnicima nacistima	281
BILJEŠKE	297

Predgovor izdanju iz 2000.

Četrnaest godina nakon objavljivanja ove knjige u mojem duhu još uvijek žive liječnici nacisti. Pamtim ih kao ljude bez posebnih svojstava koji su bili dio najekstremnijeg projekta ubijanja – najekstremnijeg ljudskog unižavanja – u jednom krajnje ubilačkom stoljeću. Osim toga, najviše nacističko načelo koje oni utjelovljuju – načelo ubijanja radi ozdravljenja – i dalje prečesto odzvanja u novijem genocidnom ponašanju u raznim dijelovima svijeta.

Čovjek odmah pomisli na “etničko čišćenje” koje su tijekom 1990-ih provodili Srbi u bivšoj Jugoslaviji. Bilo je manjih razmjera, no bilo je u tom ubijanju mnogo sličnosti s nacističkim modelom. Sličnost se nije ograničavala na slike iznurenih ljudi u logorima koji čekaju smrt, čak ni na podrobna svjedočenja o ubijanju i ponižavanju članova zlostavljanih skupina (u ovom slučaju to uključuje i sustavno silovanje Bošnjakinja koje su ponekad bili prisiljeni gledati članovi obitelji).

Dublja sličnost leži u kombinaciji mistične ideologije etničkog nacionalizma s izrazitom paravojsnom brutalnošću. Poput ideologije nacista, i srpska je ideologija bila ideologija osobne i kolektivne revitalizacije: prevladavanja percipiranih povijesnih rana koje sežu u doba dvaju svjetskih ratova dvadesetog stoljeća, pa čak i turskih osvajanja u četrnaestom stoljeću. Te se rane mogu zaliječiti samo uništavanjem onih kojima je namijenjena uloga žrtve. Sličnost s nacistima vidjela se i u ponašanju srpskih intelektualaca. Ubilačka ideologija etničkog čišćenja u ime Velike Srbije zapravo je i potekla od članova Srpske akademije nauka. Odatle podjela rada između profesionalnih ubojica i ubojitih profesionalaca.

Ali u jednome je važnom pogledu srpsko etničko čišćenje odstupalo od nacističkog modela. Gotovo od početka bilo je posvuda vidljivo zahvaljujući revoluciji masovnih medija druge polovice dvadesetog stoljeća. Svatko tko je imao televizor bio je svakodnevno izložen patnjama žrtava i nadiranju srpskih ubojica. Kasnije će i internet razaslati pojedini diljem svijeta.

Moja reakcija na te prve slike bila je slična reakciji mnogih drugih – tjeskobna mješavina užasa, bijesa i srama. No osim toga, to mi je izgledalo

tako slično onome što sam vidio u ponašanju nacista i što sam (u suradnji s Ericom Markusenom) nazvao “genocidnim mentalitetom”, da me je natjeralo da se javno založim za intervenciju kako bi se ubijanje zaustavilo. S malom skupinom stručnjaka osmislio sam plan za to: središnju je ulogu imao UN i nas nekolicina otišla je u Washington kako bismo u svoje stavove uvjerali članove Kongresa i njihove službenike te pomoćnike u uredu potpredsjednika. Ni mi ni druge slične skupine nismo postigli osobit uspjeh zbog niza razloga povezanih s predsjednikovim otporom i američkom unutarnjom politikom. Činilo se da vidljivost genocida nije nužno značila njegov kraj.

Nacističko masovno ubijanje svakako nije bilo tako pokazano. Namjerno su ga skrivali od vanjskog svijeta. Nacisti su mogli dovoljno kontrolirati svoje okruženje da bi prikrivanje barem djelomično uspjelo. Premda su od početka postojali dokazi o genocidu, moglo ih se dostatno zamagliti i manipulirati njima sve dok kod Nijemaca i drugih ne prorade sklonosti prema nijekanju i otupljivanju – prema tome da, takoreći, znaju i “ne znaju” za masovno ubijanje. I u vlastitim krugovima nacisti nisu bili načisto koliko o onome što čine treba otkriti. Kakve god bile genocidne strasti Hitlera, Himmlera i ostalih vođa, smatralo se da je velik dio pokreta, ako ne i cijeli pokret, ideologijski nespreman za takvo ubijanje. To djelomično reduciranje informacija omogućilo je nacističkim liječnicima da u Auschwitzu vide “planet za sebe” na kojem ne vrijede uobičajene etičke norme i da tako potisnu sumnje o svojem sudjelovanju u ubijanju. To prikrivanje, koliko god bilo ograničeno, pridonijelo je uspjehu i razmjerima nacističkog umorstva.

Neko se vrijeme činilo da bi se zbog veće vidljivosti srpskog etničkog čišćenja taj proces mogao zaustaviti. Ubijanje je uočeno rano: odgođen je, i to više puta, usuglašen model međunarodne intervencije. Ta neodlučnost da se intervenira – ne samo u Jugoslaviji nego i u Ruandi 1990-ih te u Kambodži dva desetljeća prije – trajan je skandal. No kada je riječ o Srbiji, intervencija je uvijek bila aktualna tema, i to ne samo zato što su žrtve bili Europljani. Zbog vidljivosti ubijanja ljudi u cijelom svijetu postali su svjesni promatrači koji su se morali nositi s osjećajima velike nelagode zbog onoga što se događa ili se od tih osjećaja braniti. Sveprisutnost promatrača na kraju je pridonijela intervenciji, iako su i same mjere poduzete kako bi se stalo na kraj genocidu bile prijeporne. Dakako, često pojavljivanje šokantnih prizora na televiziji može djelovati i suprotno, može uroditi otporom prema takvim slikama u obliku trajne psihičke otupjelosti. Ali iste su te slike pomogle održavanju trajne nelagode promatrača kao stalnog poticaja na intervenciju.

Sve to upućuje na šire pitanje koje u vezi s genocidom nije dovoljno ispitano, naime jesu li počinitelji znali što čine ili su činili. Njihovo sve-moćno polaganje prava vlasništva nad smrću i životom prošireno je na vlasništvo nad istinom. Kada je Hitler postavio svoje znamenito retoričko pitanje "Tko danas još govori o istrebljenju Armenaca?" mislio je daka-ko reći da svijet takve događaje kratko prati. Proglašavao je međutim i gospodstvo nad znanjem i istinom, nad tim kako će svijet reagirati na masovno ubijanje u koje se upustio. To stajalište nipošto nije odsutno kod srpskih počinitelja: oni imaju svoje pripovijesti koje uporno niječu ubilačko ponašanje koje su vidjeli mnogi ljudi u svijetu.

Najpoznatiji primjer ustrajnog nijekanja genocida odnosi se na Holokaust, a pronose ga korumpirani "istraživački instituti" koji opskrbljuju bilješkama kojima se retroaktivno potkrepljuje nacističko vlasništvo nad istinom. Manje su poznata još pomnija nastojanja turskih vlasti da zaniječu turski genocid nad Armencima 1915. i da pritom koriste ne samo vlastitu službenu mašineriju, nego i vještine moćnih američkih propagandnih agencija. Takvo krivotvorenje povijesti može se shvatiti kao nastavak samog genocida i može ohrabriti druge počinitelje genocida (što pokazuju i Hitlerove riječi o Armencima) da povijesno nekažnjeno provode svoja masovna ubojstva.

Na svojevrsnu karikaturu svih tih svemoćnih genocidnih tendencija naišao sam u maloj japanskoj kultnoj skupini Aum Shinrikyo. Glavni Aumov čin nasilja bilo je ispuštanje smrtonosnog plina sarina u pet vlakova tokijske podzemne željeznice u ožujku 1995. Smrtno je stradalo dvanaestero ljudi, a pet tisuća je ozlijeđeno. Skupina je imala i širi plan gomilanja i ispuštanja znatno veće količine plina u studenom te godine, i to iz helikoptera koji su za tu svrhu kupili u Rusiji. Prema gotovo psihotičnom zaključivanju gurua kulta, nakon toga bi se Japan, Amerika i druge velike sile međusobno optuživale zbog ispuštanja sarina i pokrenule treći svjetski rat, koji bi pak donio željeni biblijski Armagedon, a ovaj bi dokrajčio svijet. Aum je bio nagomilao i biološko oružje i istraživao mogućnost nabavke nuklearnih uređaja. Uza sve veću minijaturizaciju tehnologije, ono što bismo mogli nazvati "slijevanjem" genocidnog ponašanja odozgo prema dolje mogu izvoditi ne samo velike i srednje države, nego i male protudržavne kultne skupine. I Aum je imao znanstvenike i liječnike kao "ubojite profesionalce". A njegova vizija uništavanja svijeta kako bi ga se spasilo od oskvrnuća koje sve prožima izravna je paralela s nacističkom vizijom ubijanja radi liječenja.

Ta usporednost motivacije i ubilačke vizije osobito je očita s obzirom na golemu razliku između Aumovih ograničenih napada i milijunskih

žrtava nacista. To prije ako prihvatimo – kako danas već čine mnogi znanstvenici – da se i same naciste može shvatiti kao golem milenijski kult koji je, redovito održavajući poganske religijske rituale, osobito na velikim stranačkim skupovima (snažno prikazanim u uznemirujućem filmu *Trijumf volje*), projicirao “tisućljetni Reich”. Unutar te ideologije, nacistički su liječnici dobili ulogu šamanističkih figura u golemom ubilačkom kulturnom procesu.

Ipak, prije nego što su raspoređeni u Auschwitz ili u neko “eutanazijsko” središte, ti su se liječnici većinom bavili sasvim običnom praksom (iako su bili članovi nacističke stranke) i nisu dotad nikoga ubili. Nesretna je istina da je ljude i odveć lako pripremiti za ubijanje. Ljudski genij prilagodbe, koji nam kao vrsti iznimno dobro služi, može nas i unazaditi omogućujući različitim osobama, muškarcima i ženama, da se prilagode postojećim genocidnim ustanovama i prevladavajućim genocidnim mentalitetima.

To načelo socijalizacije za genocid vrlo je važno u novijoj raspravi o njemačkom podrijetlu Holokausta. U središtu te debate nalazi se tvrdnja da je Holokaust proizišao iz jedinstveno zloćudnog oblika ranijeg njemačkog antisemitizma, koji je bio glavni motiv kako za one koji su naređivali tako i za one koji su provodili ubijanja. Moj rad o liječnicima nacistima upućuje međutim na drukčije gledanje. Liječnici koje sam intervjuirao ili o kojima sam čitao nipošto nisu bili slobodni od antisemitizma i u većini su slučajeva zdušno prihvaćali obećanje režima o individualnoj i kolektivnoj revitalizaciji. No uglavnom su bili ljudi koji se ničim nisu posebno isticali, više ili manje autoritarni, nacionalisti i koruptivni, skloni prilagođavati se režimu i bilo kakvom okruženju u koje ih rasporede. Mahom nisu bili ideolozi i zapravo su se znali šaliti na račun nacističkih ekstremista čak i kada su i sami pridonijeli najekstremnijim projektima ubijanja.

Premda su za uspostavljanje struktura i dinamike masovnog ubijanja ključni ideološki fanatici, u te su drakonske strukture mogli biti uvučeni i posve obični ljudi, koji su prihvaćali samo djeliće te ideologije. Takva socijalizacija za genocid nipošto ne umanjuje individualnu odgovornost za svoje djelovanje. Ali zbog toga genocid postaje ozbiljnijim problemom nego što se prije zamišljalo, nešto što je ostvarivo kao individualan i kolektivan projekt. Takva svijest može nam uvelike pomoći u stalnim nastojanjima da se borimo protiv masovnog ubijanja i stvorimo bolja društva. Budući da je tako, moglo bi se još više reći o liječnicima nacistima koji i dalje žive u našoj svijesti, našem pamćenju.

Predgovor

Nedugo nakon što sam završio svoju raniju studiju o ljudima koji su preživjeli atomsku bombu, posjetio me prijatelj rabin i u razgovoru objavio: "Kao Židovu, tebi je Hirošima put ka Holokaustu." Taj mi je komentar bio neugodan i malo previše propovjednički, čak i za jednog rabina.

Ipak, od tog sam vremena (kasnih 1960-ih) i sam imao snažan osjećaj da ću se uskoro prihvatiti nekog oblika proučavanja nacističkog genocida. Kao da je čitav rad koji sam obavio na "ekstremnim situacijama" – situacijama velikog nasilja nad tijelom i duhom – i profesionalno i osobno upućuje na takvo proučavanje. Prijatelji i studenti su me srdačno poticali, i ta je zamisao, bez ikakva jasnog plana, za mene postala na neki način neizbježna.

Na nekoliko konferencija o Holokaustu govorio sam o psihologiji preživjelih, no došao sam do uvjerenja da je sada najpotrebnije proučavati počinitelje. Nije stoga neobično što sam bio više nego spreman kada me urednik (koji je sa mnom radio na knjizi o Hirošimi) zamolio da pročitam neke dokumente koje je dobio o Josefu Mengeleu i medicinskim postupcima u Auschwitzu. Iz tih dokumenata, kao i iz s njima povezanih spisa u koje sam se zadubio, počeo sam shvaćati izvanrednu važnost liječnika uopće za nacistički projekt ubijanja. Premda se rad imao protegnuti daleko onkraj tih prvih materijala, za mene je već bio počeo.

Iako nisam oklijevao u odluci treba li nastaviti, nekolicina ljudi s kojima sam razgovarao iznijela je određene bojazni. "Nadam se da imate jak želudac!" bio je komentar koji sam često čuo. Neki su čak davali uvjerljive argumente da u cijeli taj predmet ne treba dirati. Tvrdili su da nacističko zlo treba samo prepoznati i izolirati: umjesto da bude predmet proučavanja, treba ga jednostavno osuditi. Tu je bila i bojazan da bi naročito psihologijska studija bila rizična jer bi se osuda mogla zamijeniti "razumijevanjem". Te su me sumnje navele da zastanem i prisilile me da razmotrim neka teška osobna i filozofska pitanja.

Nisam sumnjao u realnost nacističkog zla. Ali sada mi je bilo jasnije da je svrha mojeg psihologijskog projekta da više naučim

upravo o tom zlu, a ne da ga nadomjestim. Ne ispitati izvore tog zla izgledalo mi je, na kraju, kao da odbijam potaknuti našu sposobnost da se s njime nosimo i protiv njega borimo. U takvom izbjegavanju ne leži samo strah od zaraze, nego i pretpostavka da nacističko ili bilo koje drugo zlo nije ni u kakvu odnosu s nama ostalima – sa širim ljudskim sposobnostima. Iako nacistička masovna ubojstva i brutalnosti dovode čovjeka u iskušenje da usvoji takvu pretpostavku, ona je pogrešna, pa čak opasna. Što se jakog želuca tiče, znao sam u što se upuštam; ali takve se odluke, po mojem iskustvu, donose na temelju najdublje intuicije o tome kako je primjereno i ispravno postupiti. Ta unutarinja sklonost da nastavim nije me međutim oslobodila bolne svjesnosti da što god učinio, to u mnogome neće jamčiti da je ova tema u moralnom i intelektualnom smislu valjano obrađena.

Kako je rad napredovao, postajalo je jasno da nisu liječnike u zlo uvlačili samo nacisti. Dovoljno je bilo pogledati ulogu sovjetskih psihijataru u dijagnosticiranju ljudi drukčijeg mišljenja kao duševno bolesnih i njihovom zatvaranju u duševne bolnice; ili vidjeti kako su u Čileu (što je dokumentirao Amnesty International) spremno radili kao mučitelji; ili vidjeti japanske liječnike koji su tijekom Drugog svjetskog rata obavljali na zarobljenicima medicinske eksperimente i vivisekciju; ili shvatiti da su bijeli južnoafrički liječnici krivotvorili medicinske izvještaje o crncima mučenima ili ubijenima u zatvoru; ili otkriti mlade liječnike-“idealiste”, pripadnike kulta Hram naroda u Gvajani, koji su 1978. pripremili otrov (mješavinu cijanida i bezalkoholnog napitka) za zajedničko samoubojstvo gotovo tisuću ljudi. Reklo bi se da se liječnici općenito mogu i odveć lako uključiti u nastojanja fanatičnih, demagoških ili tajnovitih skupina spremnih kontrolirati stvari koje se tiču misli i osjećaja ili života i smrti. Svi su mi ti primjeri važni profesionalno ili osobno, i oni stoje u određenom odnosu s razornim obrascima “medikalizacije” o kojoj ću raspravljati.

Ustanovio sam međutim da se liječnici nacisti značajno razlikuju od drugih skupina ne toliko po eksperimentiranju ljudima, koliko po središnjoj ulozi u genocidnim programima – programima koji su se temeljili na biologijskim vizijama koje su opravdavale genocid kao sredstvo nacionalnog i rasnog izlječenja. (Možda su im se najviše približili turski liječnici sudjelujući u genocidu nad Armencima, o čemu ću poslije pisati.) Zbog tih i drugih razloga potrebno je liječnike nacistice zasebno proučavati, pa premda se u završnom dijelu šire bavim obrascima genocida, u ovoj je knjizi prije svega riječ o njima.

Ipak, znam da ovo nije sveobuhvatna povijesna studija o svim liječnicima nacistima ili o medicinskoj profesiji općenito u vrijeme Trećeg Reicha. Često sam poželio da sam mogao doći do takve studije jer bi mi uvelike olakšala veliko traganje po arhivima i dokumentima sa suđenja u raznim dijelovima svijeta koje smo moji pomoćnici i ja morali obaviti. Naglašavam upravo odnos konkretnih skupina nacističkih liječnika i određenih pojedinaca prema masovnom ubojstvu – kao i prema širim “iscjeliteljskim” pretenzijama režima. Preokretanje liječenja i ubijanja postalo je organizacijskim načelom rada, i počeo sam slutiti da je to preokretanje važno i za druge genocidne programe.

Mnogo je rečeno o odnosima počinitelja i žrtava, i ti su odnosi i u Auschwitzu i drugdje bili veoma važni. No ustanovio sam da je bitno strogo razlikovati moralno i psihološko stanje pripadnika tih dviju skupina. Kakvo god bilo ponašanje bilo koje od njih, logoraši su bili ugroženi, a liječnici nacisti bili su zlostavljači koji ih ugrožavaju. To jasno razlikovanje mora biti polazište svake ocjene medicinskog ponašanja u Auschwitzu. Židovi su bili glavni predmet nacističkog genocida, pa stoga i glavne žrtve liječnika nacističke. Ali meni je, što znači i u ovoj knjizi, stalo i do nežidovskih zatvorenika Auschwitz, poput Poljaka i političkih zatvorenika te ruskih ratnih zarobljenika; isto tako i do duševnih bolesnika u Njemačkoj i na okupiranim područjima, koje su liječnici nacisti čak i neposrednije zlostavljali.

Kada sam došao do kraja posla, mnogi su me pitali kako je sve to djelovalo na mene. Obično sam odgovarao: “Jako”, nakon čega bih promijenio temu. Istina je da je još uvijek prerano za takav odgovor. Ne može se očekivati da čovjek iz ovakva proučavanja iziđe bez duševnih ožiljaka, pogotovo kada je njegova vlastita osobnost sredstvo za upijanje nekih oblika iskustva o kojima radije ne bi ništa znao. Ali drugu stranu tog iskustva tvorila je ljudska mreža koja me podržavala, mreža koja se protezala velikim dijelom svijeta i unutar koje sam radio. U njoj su srži bili preživjeli; oni su bili nešto poput sidra. Ali u mreži su bili i kolege, istraživači nacističkog genocida, Nijemci koji su se suprotstavljali nacističkom dobu, mladi pomoćnici – od kojih sam neke poznao godinama, a druge tek upoznao – toliko mnogo njih u svakoj od tih kategorija da ih moram sve navesti u popisu na kraju knjige. Zajedničko sudjelovanje u ovakvu pothvatu oživljava stara prijateljstva i na najneposredniji i najsnažniji način stvara nova. Širina te plodnosne mreže donekle je nadoknadila i moje veoma ograničeno poznavanje jezika koji su tu bili važni (njemačkoga, hebrejskoga, jidiša, poljskoga i francuskoga).

Desetljećima sam svjestan zahtjeva Alberta Camusa da ne budemo ni žrtve ni krvnici, da izbjegavamo ustanove i djelovanja u kojima nastaju te dvije kategorije. Ali to što je Camus tvrdio shvaćam na nov način. On je svoju izvornu pouku dobio na temelju sudjelovanja u protunacističkom ilegalnom pokretu. Gotovo ne treba isticati koliko se često ignorira njegov savjet. Ali istodobno sam siguran da smo, koliko god nesavršeno, sposobni postupati prema njegovom savjetu – sposobni učiti iz pomno proučenog prošlog zla. U tom duhu nade poduhvatio sam se ovog istraživanja i sada vam ga nudim.

Liječnici nacisti

**Medicinsko ubijanje i
psihologija genocida**

Osobe koje sam intervjuirao za ovu knjigu i nekolicinu drugih navodim pseudonimima koji se sastoje od imena i početnog slova prezimena. K tome, izmijenio sam neke detalje po kojima bi ih se moglo prepoznati i koji nisu presudni za sadržaj intervjua, a u nekoliko slučajeva suzdržao sam se od izravnog citiranja.

“Ovaj svijet nije ovaj svijet”

Pristup Auschwitzu

Važan pogled na to što je Auschwitz dobio sam od jednog zubara Izraelca koji je u tom logoru proveo tri godine. Dovršavali smo dug intervju u kojem mi je naveo mnogo činjenica, uključujući i pojedinosti o tome kako su zubari esesovci nadgledali zatvorenike koji su vadili zlato iz zuba drugih Židova, ubijenih u plinskim komorama. Ogleđao se po udobnoj sobi u svojoj kući, s lijepim pogledom na Haifu, duboko uzdahnuo i rekao: “Ovaj svijet nije ovaj svijet.” Mislím da je htio reći kako nakon Auschwitzta uobičajeni ritmovi i pojavnosti života, koliko god bili bezazleni ili ugodni, nisu ni blizu pravoj istini ljudske egzistencije. Ispod tih ritmova i pojavnosti leže tama i opasnost.

Taj komentar postavlja i pitanje naše sposobnosti da pristupimo Auschwitzu. Od početka, gotovo svatko osjeća velik otpor prema spoznaji o tome što su nacisti ondje činili i učinili. Taj je otpor ostao gotovo jednak unatoč svem suvremenom zanimanju za Holokaust. Njegovom prevladavanju nisu pridonijele ni novije epizode masovnih pokolja. Jer dopustiti vlastitoj mašti da uđe u nacistički stroj za ubijanje – početi doživljavati taj stroj za ubijanje – znači izmijeniti svoj odnos spram cijelog ljudskog postojanja. Čovjek takve stvari ne želi doznati.

Govoreći sa stajališta psihologije, nema ničega mračnijeg ili opasnijeg, ničega što je teže prihvatiti od činjenice sudjelovanja liječnikā u masovnom ubijanju. Koliko god suvremeni liječnik ili liječnica bili tehnicizirani ili komercijalizirani, od njih se i dalje očekuje da liječe – i da budu odgovorni prema tradíciji liječenja koju sve kulture duboko poštuju i podržavaju. Spoznaja da se liječnik pridružio ubojicama daje grotesknu dimenziju osjećaju da “ovaj svijet nije ovaj svijet”. Tijekom rada stekao sam dojam da se, među Nijemcima i mnogim drugima, sudjelovanje liječnika smatra najsramočnijim postupkom u odnosu na cijelo nacističko ponašanje.

Kada razmišljamo o zločinima liječnika nacista, padaju nam na pamet upravo njihovi okrutni i katkad fatalni eksperimenti na ljudima. Ti se eksperimenti svojim preciznim i apsolutnim kršenjem Hipokratove zakletve izruguju samoj ideji moralnog liječnika, liječnika posvećenoga dobrobiti bolesnika, i potkopavaju tu ideju. Te eksperimente na ljudima ispitat ću sa stajališta medicinske i političke ideologije režima.

Ipak, kada govorimo o ulozi liječnika nacista u Auschwitzu, eksperimenti nisu bili najvažniji. Gore od toga bilo je sudjelovanje liječnika nacista u procesu ubijanja – zapravo nadgledanje masovnih umorstava u Auschwitzu od početka do kraja. Taj aspekt nacističkog medicinskog ponašanja nije potpuno uočen – premda su nam poznate fotografije liječnika nacista kako stoje na rampi i obavljaju svoja zloglasna “razvrstavanja” pridošlih Židova, određujući koji će od njih odmah u plinsku komoru, a koji će, barem privremeno, živjeti i raditi u logoru. Ipak, to medikalizirano ubijanje imalo je logiku koja nije bila samo duboko važna za nacističku teoriju i ponašanje nego vrijedi i za druge oblike genocida.

U ovoj ću knjizi ispitati široku nacističku “biomedicinsku viziju” kao središnje psihopovijesno načelo režima, ali i psihološko ponašanje pojedinačnih liječnika nacista. Želimo li bolje shvatiti kako su liječnici nacisti – i nacisti uopće – počeli činiti to što su činili, moramo promotriti obje navedene dimenzije.

Sama ekstremnost Auschwitza i s njim povezanih nacističkih ubojstava čini ga gotovo nestvarnim. Istaknut europski liječnik, koji se s nacističkom brutalnošću borio četrdeset godina – prvo kao logoraš u Auschwitzu i u drugim logorima, a zatim kao autoritet u tumačenju medicinskih posljedica tog zatočeništva – rekao mi je, vrlo tiho, na kraju dugog intervjua: “Znate, još uvijek ne mogu zaista povjerovati da se to dogodilo – da je skupina ljudi okupila sve Židove u Europi i poslala ih na posebno mjesto da ih ubije.” Govorio je da je “drugi svijet” Auschwitza nešto što nadilazi mogućnost vjerovanja. Čudo je što nema čak i šire sklonosti od one koja stvarno postoji da se prihvati neposredno lažna tvrdnja kako se nacističko masovno ubojstvo uopće nije dogodilo.

Za nas je ovdje problematičan i odnos liječnika nacista spram ljudske vrste. Još jedan čovjek koji je preživio Auschwitz i koji je nešto znao o liječnicima pitao me: “Jesu li bili *zvižeri* kada su učinili to što su učinili? Ili su bili *ljudska bića*?” Nije ga iznenadio moj odgovor: bili su i jesu ljudi, što je za mene opravdanje da ih proučavam; a njihovo ponašanje – sam Auschwitz – bilo je proizvod navlastito *ljudske* domišljatosti i okrutnosti.

Nastavio sam i rekao tom preživjelome kako je većina liječnika nacista koje sam intervjuirao bila sasvim obična. Nisu bili ni genijalni

ni glupi, ni urođeno zli ni osobito moralno osjetljivi; nipošto nisu bili demonski likovi – sadisti, fanatici koji žude za ubijanjem – kakvima ih ljudi često zamišljaju. Moj je prijatelj odgovorio: “Ali *demonsko* je to što *nisu* bili demoni.” Nakon toga je mogao postaviti sljedeće pitanje, zapravo ono koje mu je prvenstveno bilo na umu: “Kako su postali ubojice?” Na tom se pitanju može poraditi, a ova je knjiga na neki način odgovor na nj.

Ono što je mučilo mojeg preživjelog prijatelja – što je mene mučilo tijekom pisanja cijele ove studije – jest uznemirujuća psihološka istina da za sudjelovanje u masovnom ubojstvu ne moraju postojati onako ekstremne ili demonske emocije kakve se čine primjerenima zloćudnom projektu. Ili, drukčije rečeno, demonske stvari mogu počinuti obični ljudi.

Ali to nije značilo da su liječnici nacisti bili bezlični kotačići u birokratskom aparatu ili automati. Kao ljudska bića bili su akteri i sudionici koji su očitovali određenu vrst ponašanja za koju su bili odgovorni i koju možemo početi identificirati.

Ovaj rad, dakle, ima nekoliko dimenzija. U njegovom je središtu prikaz preobrazbe liječnika – dakle same medicinske djelatnosti – iz iscjelitelja u ubojicu. Preobrazba traži da ispitamo interakciju nacističke političke ideologije i biomedicinske ideologije: kako su djelovale na individualno i kolektivno ponašanje. To nas pak dovodi do važnosti medikaliziranog ubijanja kako za nacističko masovno ubojstvo općenito, tako i za ubijanje velikih razmjera i genocid kod drugih. Konačno, ovaj je rad relevantan za šira pitanja ljudske vlasti nad životom i smrću – za liječnike općenito, za znanost i znanstvenike te druge stručnjake, za ustanove raznih vrsta; relevantan je za razumijevanje ljudske prirode i najviših ljudskih vrijednosti. Većina tih općih pitanja može se samo načeti jer sam odlučio usredotočiti se na liječnike nacističke i medikalizirano ubijanje, a zatim na pitanja masovnog ubojstva. Ali se nadam da će netko drugi ovdje pronaći iskustvo koje mu može pomoći u istraživanju bilo kojeg od kritičnih moralnih pitanja sadržanih u ovoj studiji.

Ta nada postavlja važno pitanje posebnosti i općenitosti. Vjerujem da se mora istaknuti posebnost nacističkog projekta ubijanja, napose kada je riječ o Židovima; njegove jedinstvene karakteristike i posebne sile koja ga je uobličila. A kada se to učini, valja potražiti i šira *načela* na koja taj jedinstveni projekt upućuje. Nijedan drugi događaj ili ustanovu ne može se i ne treba izjednačiti s Auschwitzom; ali ne trebamo sebi uskratiti ni priliku da istražimo njegovo opće značenje za genocid i za različite situacije u kojima psihologijska i moralna pitanja mogu biti dvoznačna.

Poglavlja u knjizi nastavljaju se jedno na drugo. U ostatku ovog uvodnog dijela govorim o svojem općem psihološkom pristupu, o intervjuima i o moralnim pitanjima koja ih prate; zatim uvodim opću nacističku teoriju i praksu medikaliziranog ubijanja. Prvi dio ispituje slijed od prisilne sterilizacije do izravnog medicinskog ubijanja – ili “eutanazije”, kako su ga pogrešno nazivali – što je omogućila nacifikacija njemačke medicinske profesije, proces koji kulminira u širenju “eutanazije” na koncentracijske logore. Drugi, najduži dio knjige, bavi se Auschwitzom: njegovim razvojem kao ustanove; razvrstavanjem koje su nacistički liječnici obavljali na logorskoj rampi i manjim odabirima unutar logora, osobito u medicinskim blokovima; zatim, socijalizacijom liječnika nacista za projekt ubijanja; borbama liječnika logoraša da opstanu i ostanu oni koji liječe unatoč ovisnosti o liječnicima nacistima; govori o korištenju injekcija fenola kao sredstva za ubijanje i o eksperimentima na logorašima Auschwitzta te odnosu tih eksperimenata prema nacističkim biomedicinskim načelima. Konačno, taj dio sadrži tri studije o pojedinim liječnicima nacistima: jedna od njih, o Ernstu B., razotkriva dvosmislenost nacističke uljuđenosti, a druge dvije razrađuju psihičko ponašanje Josefa Mengelea kao ideologijskog fanatika, odnosno Eduarda Wirthsa, nekadašnjeg “dobrog čovjeka”, koji je u Auschwitzu postavio cijelu mašineriju medicinskog ubijanja.

U trećem dijelu knjige istražujem psihološka načela koja izravno potječu od liječnika nacista; napose razmatram načelo “udvostručavanja”: formiranje drugog, relativno samostalnog jastva, što čovjeku omogućuje sudjelovati u zlu. Zatim se posvećujem općenitijim načelima nacističkog genocida koja se mogu primijeniti na druge, možda i sve oblike genocida. Knjiga završava donekle osobnim pogovorom.

Intervjui

Od početka, u skladu s mojom dvadesetpetogodišnjom istraživačkom praksom, polazio sam od pretpostavke da o liječnicima nacistima mogu najviše doznati tako da s njima razgovaram; intervjui su postali pragmatičnom jezgrom ove studije. Ali znao sam da ću ih, mnogo više nego u dotadašnjem radu, morati dopuniti opsežnim čitanjem i pomnim ispitivanjem svih srodnih tema koje se ne tiču samo razmatranja o medicinskom ponašanju nacista, nego i nacističke ere uopće, kao i njemačke kulture i povijesti te najširih obrazaca viktimizacije općenito, a protužidovstva posebno.